

Ki tervezte Gábor Jenő festőművész pécsi nyaralóját?

Gábor Jenő (1893–1968) Pécsen élt 1919 és 1941 között, s miközben megélhetését rajztanárként biztosította, festéssel és grafikával foglalkozott.¹ 1920-ban lelkesen csatlakozott a Pécsi Művészkör expresszív modorban dolgozó fiataljaihoz. Amikor az avantgárd csapat részben a Vajdaságba emigrált, részben a weimari Bauhaus növendéke lett, ő a városban maradt, s a maga útján haladt tovább. Ekkor sem szakadt meg kapcsolata a távozottakkal, figyelemmel kísérte munkájukat, levelezett velük, és tudósított sikereikről a helyi sajtóban, illetve az általa tartott előadásokon. 1931-es berlini tanulmányútján találkozott Breuer Marcell-lel és Forbát Alfréddal, az 1925-ben hazaköltözött Molnár Farkassal pedig rokoni kapcsolatba került annak felesége révén.² Ezért érdekes kérdés, van-e köze építész barátainak a Mecsek oldalában 1934-ben épült kis nyaralójához (1. kép).

Mendöl Zsuzsanna vetette fel először Forbát-monográfiájában,³ majd egy hosszabb önálló tanulmányban,⁴ hogy a tervező minden valószínűség szerint Molnár Farkas lehetett. Jogosan feltételezte, hogy „a lejtőnek tá-

maszkodó egyszerű, emeletes kis kockaépület” Molnár munkája, hiszen a kocka forma választása, „minimálalakás jellege, komfortjának megoldása”⁵ is erre utal. Igaz, ezt levéltári adattal vagy tervvel nem tudta alátámasztani, mivel „terve a helyi levéltárban nem található”.⁶ Viszont amióta Major Máté gyűjteményes kötetében⁷ újra publikálta Molnár Farkasról szóló korábbi írását,⁸ tudjuk, hogy Molnár Farkasnak három épülete állt Pécsen, ebből kettő ismert, a harmadik nem.⁹

Bonyolítja a helyzetet, hogy Forbát Alfréd is említést tesz e házról emlékiratában: „A közelben laktak Stefanék a nagy gyereksereggel, és följebb a dombon a festő Gábor, akinek előző nyáron segítettem házikója feljavításában.”¹⁰ Ebből nem következik Forbát tervezői szerepe (az *auszubauen* ige bővítést, javítást, reparálást jelent), Mendöl mégis szerepelteti Forbát-monográfiájában, mégpedig illusztrációval, Marosi Bálint 2000 körül készített felmérési tervével.¹¹ Igaz, a képalírásban egyértelműen Molnárt jelöli meg szerzőként.

1 Életművéről még nem készült monografikus feldolgozás. Fontosabb írások róla: N. n.: Gábor Jenő műtermében. *Pécsi Napló*, 1940. február 25., 7–8; HÁRS Éva: Gábor Jenő kiállítása. *Művészet*, 8. 1967. 5. sz. 39–40; *Gábor Jenő* (A Janus Pannonius Múzeum kiállításának katalógusa). Pécs, 1971; ROMVÁRY Ferenc: Gábor Jenő síremléke avatásán. *Pécsi Szemle*, 7. 2004. 3. sz. 137–139.

2 Molnár felesége, Herfurth Hedvig és Gábor Jenő másod-unokatestvérek voltak.

3 MENDÖL Zsuzsanna: *Forbát Alfréd (1897–1972)*. Pécs, Pro Pannonia, 2008. 129–130.

4 MENDÖL Zsuzsanna: Molnár Farkas és Pécs. *Pécsi Szemle*, 13. 2010. 2. sz. 90–105 (101).

5 MENDÖL 2008 (ld. 3. j.) 29.

6 Uo.

7 MAJOR Máté: *Az építészeti új világa. Tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1969. 643.

8 MAJOR Máté: A modern építészeti szolgálatában. *Jelenkor*, 10. 1967.

4. sz. 247–252.

9 Major állítását, miszerint Molnár Farkasnak szülővárosában egyetlen épülete sem áll, Molnár egykori gimnáziumi osztálytársa, Cserta Béla cáfolta. Tőle tudjuk, hogy három terve épült meg Pécsen. Ezek közül az egyiket, Kürschner Emánuel és Kallivoda Olga nyaralóját Mendöl Zsuzsanna azonosította (*Magyar Építőművészet*, 1983. 2. sz. 29–32), a másikat, a Molnár sógora, dr. Puhr Ferenc számára épült nyaralót pedig Bajkay Éva (BAJKAY Éva [szerk.]: *Molnár Farkas (1897–1945). Építész, festő és tervezőgrafikus*. Pécs, Pro Pannonia, 2010. 185). A harmadik épületre eddig Mendöl Zsuzsannán kívül senki nem tett javaslatot.

10 „In der Nähe wohnten Stefans mit der grossen Kinderschar und auf dem Abhang darüber der Maler Gábor dessen Häuschen ich im vorigen Sommer auszubauen half.” Fred FORBÁT: *Erinnerungen eines Architekten aus vier Ländern*. (Kézirat, 1962–1972, Berlin, Bauhaus Archiv) 214. oldal. Köszönöm Moravánszky Ákosnak, hogy elküldte a kézirat vonatkozó oldalának másolatát.

11 MENDÖL 2008 (ld. 3. j.) 130.

1. A pécsi pálos templom fölött látszó nyaralók, 1947
Fortepan 107021. számú kép részlete (Hunyady József adománya)

A Molnár-nagymonográfia¹² írásakor állást kellett foglalnom e kérdésben. Csak annyival jutottam előbbre, hogy a Baranya Megyei Levéltárban megtaláltam a nyaraló engedélyezési tervét és iratanyagát, melyben sajnos semmiféle utalás nincs a tervezőre. A tervlapon az építendő neve mellett Gadó Ignácé szerepel „felelős művezetőként”. A komoly munkák vállalkozójaként ismert helyi építőmester minden valószínűség szerint nemcsak ellenőre, hanem kivitelezője is volt a háznak. A terven szereplő épület pontosan megegyezik a fényképeken és Marosi Bálint felmérési rajzán láthatóval. A gond csak annyi, hogy a lapok modora és feliratozása nem építészre utal, inkább a pallérterveknél szokásos minőséget tükrözi. Ezenkívül Molnár addigi és akkori munkásságában egyszer sem fordul elő a falsík elé ugró párkány, mely a kubus tiszta formáját megtörte volna. Mindezek alapján nem éreztem jogosnak, hogy ezt a munkát Molnár művének tekintsem, ezért kihagytam könyvemből. Ezt utólag hibának tartom, mert az előzmények alapján említést érdemelt volna, és a kételyeket megfelelő formában jelezni lehetett volna.

A történet monográfiám megjelenése után mozdult ki a holtpontról. 2012-ben levelet kaptam Várkonyi Györgytől, a Janus Pannonius Múzeum főmuzeológusától.¹³ A borítékban egy másik levél, illetve annak fénymásolata volt: a címzett Gábor Jenőné úrasszony, a feladó helyén pedig Molnár Farkas építész mérnök pecsétje. A háromoldalas, géppel írt levélhez, melyet „Heddy”, azaz Molnár felesége, Herfurth Hedvig írt „Macusnak és Jenőkének”,¹⁴ Molnár hozzáírt még egy oldalt, s ebben tanácsot adott Gábor Jenőnek a tervezett építkezéshez.¹⁵ Az igazi meglepetést azonban a levél melléklete jelentette: összehajtogatott pauszpapíron a nyaraló terve. Ez már valóban bizonyíték Molnár közreműködésére! Van azonban egy újabb zavaró tényező: a *Tér és Forma* folyóirat pécsi számának nyitó képe alatt,¹⁶ melyen a pálos templom és a mecseki üdülőszálló közötti domboldalon jól látszanak a Kálvária-dűlő nyaralói, a következő szöveg olvasható: „Hegydoldalon két nyaraló [kiemelés F. A.]. Tervező: Forbáth [sic!] Alfréd.” Az egyik Forbát híres „fecskefészke”, vagyis a ma már műemlékké nyilvánított Kerpner-nyaraló (1936–1937), a másik pedig nem nagyon lehet más, mint a Gábor Jenő-féle épület.

12 FERKAI András: *Molnár Farkas*. Budapest, Terc, 2011.

13 Köszönöm Várkonyi Györgynek, hogy felhívta figyelmem e becses dokumentumra, és elküldte a másolatát.

14 A Macus Gábor Jenő feleségének beceneve volt. Leánykori neve Szamohil Mária, 1917-ben házasodtak össze Gyergyószentmiklóson.

15 A levél Kosári Aurél gyűjteményében található. Ezúton is köszönöm, hogy reprodukálását lehetővé tette. A levélen nincs dátum, de a borítékon látható pecsét dátuma (1934. január 28.) segít időben elhelyezni.

16 *Tér és Forma*, 10. 1937. 4. sz. 81.

2. Pécsi Úrinők Mária Kongregációja Lelkigyakorlatos Otthona a Kálvária-dűlőben, a háttérben Gábor Jenő hétfégi házával, 1932 körül
Képeslap (részlet)

Ez azt jelenti, hogy Forbát nyilvánosan magáénak vallotta a ház szerzőségét, mert az nehezen képzelhető el, hogy a szerkesztő, Bierbauer Virgil, Forbáttól függetlenül fogalmazta volna így a képaláírást. A párviadal eldöntéséhez alaposabban meg kell vizsgálnunk a rendelkezésre álló terveket, rajzokat. Előtte viszont tekintsük át röviden a Kálvária-dűlő történetét, hogyan is alakult ki a ma már csak nyomokban-romokban megévő nyaralóegyüttes!

Eredetileg az egész hegyoldal Dulánszky Adolf (1837–1909) tulajdona volt, aki – amellett, hogy öccse, a pécsi megyéspüspök jószágigazgatója volt – a szőlőművelés megszállottjaként óriási költségen tette alkalmassá bortermelésre a sziklás hegyoldalt.¹⁷ Az övé volt a hajdani Mátyás Flórián út 44. (ma Hunyadi János út 80.) szám alatt álló L alakú, faverandás nyaraló, a mögötte ma már nem létező vincellérházzal és gazdasági épületekkel. Több évtizeden át termelt itt jó minőségű fehér- és vörösborokat. A Francia-emlékmű avatására érkező vendégeket személyesen kísért fel szőlőjén keresztül az

ünnepségre. 1909-ben bekövetkezett halála után örökösei apránként eladogatták a szőlőbirtok részeit. Utoljára magát a Dulánszky-villát verték dobra 1925-ben.¹⁸ Az új tulajdonos, Dombovics József¹⁹ 1926-ban pompás vendéglőt nyitott az épületben. Vendéglősnek a Corso kávéház volt főpincérét, Heffner Istvánt fogadta fel, és kertészt bízott meg a környezet „művészi elrendezésére”. A korabeli újságcikk szerint „négy egymás feletti lépcsőzetes terasz áll a vendégek rendelkezésére, körös-körül csupa rózsákkal”.²⁰ A Semiramis függőkertjére emlékeztető kerthelyiségről kapta a vendéglő a Rózsaliget nevet. A nagyszerű vállalkozás azonban egy szezon után tönkrement, a következő évben végrehajtott árverezte el a vendéglő teljes berendezését. Ezzel párhuzamosan hirdette meg a tulajdonos felesége a ház eladását és a fölötté lévő szőlőterületből kialakítható 150 négyszögöles, 1000–1600 pengős házhelyeket, melyekre részletfizetési kedvezményt is följánlott.²¹ A Dombovics Nándorné által árusított házhelyekből vásárolt meg Gábor Jenő kettőt, míg nővére, Gábor Aurélia a szomszédos

17 Dulánszky elhunyt alkalmából így emlékezett róla egy szakújság: „Pécsett volt az elhunyt nagy kiterjedésű szőlője, melyet valóságos sziklahegyre ültetett. E sziklának feltöltése és termékenyítő tétele vagyon emésztett föl, melynek jövedelme a befektetett tőke kamatait se haladja meg. A szőlészet szenvedélye volt az elhunytnak, aki magának ezen költséges passziót megengedhetette és szőlője egyik látványosságá Pécs városának.” *Borászati Lapok*, 41. 1909. 42. sz. 651.

18 A volt Dulánszky-villa eladó parkkal, vincellérlakással, gazdasági

épületekkel, 5000 négyszögöl szőlővel és gyümölcsösrel. *Dunántúl*, 15. 1925. 149. sz. 11.

19 Itt kételkednünk kell a keresztnévben, mert a pécsi címjegyzékben Dombovics Nándor szerepel tulajdonosként.

20 *Dunántúl*, 16. 1926. 76. sz. 7.

21 *Dunántúl*, 17. 1927. 178. sz. 15. A 84. sz. telekkönyvi betétbe jegyzett 4862, 4864, 4865/2 hrsz. ingatlanokat az 1927. október 14-én kelt vázrajz szerint osztották fel 200–225 négyszögöles telkekre.

3. Gábor Jenő: Kettős portré a hétvégi házzal (színes ceruzarajz), 1925
Kosári Aurél gyűjteménye

4. Gábor Jenőék hétvégi háza
Magángyűjtemény (fotó: Gábor Jenő)

két parcellát (9109/12–13) vette meg.²² Akkor még hivatalosan nem létezett a Kálvária- (ma Pálos-) dűlő, e felső területet mindig a Mátyás Flórián út 44. számú házhoz kötve emlegették, és onnan is közelítették azt meg.²³

A Gábor Jenő felesége, Szamohil Mária (1894–1971) családja által megőrzött fényképek²⁴ arról tanúskodnak, hogy elsőként egy kicsiny hétvégi házat építettek, magasan, a Francia-emlékmű felé néző hegyperemhez közel (2–4. kép). Azt a területet 1928 nyarán vásárolták meg a jobb oldali szomszédjuktól.²⁵ Hogy a ház pontosan mikor épült rajta, nem tudjuk, mert iratait és tervét

az ötvenes években selejtezték a Baranya Megyei Levéltárból. A mutatókönyvekből annyi megállapítható, hogy Gábor Jenőnek 1929-ben volt egy építési és fellebbezési ügye is. Ebből arra következtethetünk, hogy a kis ház abban az évben épült.²⁶ A feltehetően egyetlen helyiségből álló, sátoztetős házikóhoz veranda és tágas épített terasz tartozott, csodás kilátással a városra és a Villányi-hegységre. A fényképek idilli környezetet mutatnak: a ház körül szőlő és gyümölcsös húzódott, kő támfalak és -lépcsők tették bejárhatóvá a területet. Az esővíz hordóba gyűlt, a nyári melegben nagy dézsában lehetett lubickolni (5–8. kép). A fotókon főként a tulajdonos házaspárt láthatjuk, de megjelennek az idős szülők, testvérek és barátok is. Több ízben föltűnik Molnár Farkas és felesége (akik 1929 októberében házasodtak), gyakran vicces jelenetekben és formációkban a Gábor házaspárral. Herfurth Hedvig nemcsak Gábor Jenő rokona volt, hanem feleségének tanítványa is a zongoratanulásban. Gábor Jenő alig néhány évvel volt idősebb Molnárnál, művészemberként sok közös témájuk lehetett, s ugyan kevésbé volt bohém természetű, némi bolondozás tőle sem volt idegen (9. kép).

22 Eladó Dombovics Nándorné, a vételár 1920 pengő volt. Gábor Aurélia a szomszédos kisebb parcellát 1600 pengőért szerezte meg. *Pécsi Napló*, 37. 1928. 79. sz. 3. Az adásvételi szerződés 1928. február 27-én kelt, a járásbíróóság mint telekkönyvi hatóság március 4-én jegyezte be Gábor Jenő és felesége tulajdonjogát a 4864/14–15 és 4865/9–10 helyrajzi számú parcellákra. 1929-ben az alsó és felső telekrészek egyesítésével helyrajzi számuk 9109/14–15-re változott.

23 Gábor Jenőék a vásárláskor szolgalmi útjogot nyertek az alattuk lévő telekre, melynek tulajdonosától, özv. Keller Gyuláné Kallivoda Vilma-tól 1928. szeptember 1-jén megvásároltak egy 1,40 m-es sávot 240 pengőért, s azon jártak fel a saját telkükre.

24 Köszönöm dr. Szörényi Andrásnak, hogy a családi fényképek reprodukálását lehetővé tette.

25 A Bobánovics Ferenc és neje, Hillebrand Mária 4865/11 helyrajzi számú ingatlanának felosztásából keletkezett 35 négyzetméteres felső részből van szó, amely előbb a 4865/11a számot kapta, majd 1929-ben 9109/25-re változott. Köszönöm dr. Szörényi Miklósnak, hogy a megőrzött telekkönyvi dokumentumokat a rendelkezésemre bocsátotta.

26 Ha ez igaz, akkor a Gábor Jenő színes rajzán (ld. 4. kép) olvasható 1925-ös dátum téves.

5. Gábor Jenő és felesége a hétvégi házuk teraszán
Magányújtemény

6. Molnárné Herfurth Hedvig és Gáborné Szamohil Mária a hétvégi ház mellett Magányújtemény (fotó: Gábor Jenő)

7. Gábor Jenő Molnár Farkassal a hétvégi ház előtt. Magányújtemény

Molnár vagy Forbát?

Naplói alapján Gábor már 1932-től gondolkodott azon, hogy egy nagyobb, kényelmesebb házat építsen a telke másik részén. Feltehetően az volt a szándéka, hogy a telek különválasztható felső részét eladja a kis házzal együtt, és ebből finanszírozza az építkezést²⁷ (10. kép). A Kálvária-dűlő 9109/14–15. helyrajzi számú (ma Pálos-dűlő 8. Hrsz: 15725) ingatlanra tervezett nyaraló engedélykérelmét és terveit 1934. április 13-án nyújtotta be Pécs szabad királyi város polgármesterének (11. kép). Az építési engedély véghatározatot a hatóság április 30-án adta ki.²⁸ Kikötötték, hogy körben legalább három méter széles kertet kell hagyni, s az épületet mind a négy oldalán homlokzatszerűen kell kiképezni. Az ellenőrlap tanúsága szerint az alapozás április 16-án készült el, s a falegyent május végén érték el. A nyaraló 1934. október 10-én kapta meg a lakhatási engedélyt. Ahogyan említettem már, a tervlapon csak az építető és a felelős művezető (Gadó Ignác, Kálvária utca 17–19.) neve és aláírása szerepel, tervezőről nem esik szó.

A ház szabályos kockának tűnik, mégpedig szinte pontosan 6 méteres oldalakkal. Ez akár direkt utalásnak

is tekinthető Molnár 6 × 6 méteres kockaház tervsorozatára 1925–1926-ból. A terepet tagoló sziklafal belevág a földszint hátsó oldalába, így annak mélysége valójában harmaddal kisebb, mint a négyzetes emeleté. A földszinten keskeny főzőhelyiség és abból nyíló étkező kapott helyet, az emeleten lakószoba hálófülkével. A szoba előtti félig fedett teraszra vezet fel a kétkarú külső tereplépcső. Pihenője alatt pincebejárat nyílik, a felső lépcsőkar alá ciszterna került, amely az esővizet gyűjti össze. A házat körben kiugró lapos tető fedi (a bitumenes lemezfedéshez szükséges néhány százalékos, kifélé vezető lejtéssel), a párkányba rejtett esővályúval. A ház fala kétoldalt vakolt 38 cm vastag téglafal, a közbenső és a felső födém vasbeton lemezfödém. Alapozás nincs, a falakat közvetlenül a terep alatti sziklafelületre állították. A homlokzatokon egyszerű faablakok láthatók: a kisebb kétszárnyú, a nagyobbak háromszárnyúak, a hálófülkén egy négyzetes ablak. Marosi Bálint felmérési rajzából derül ki, hogy a földszinti háromszárnyú ablak a szokásostól eltérően nyílt: a három szárnyat harmonikaként egymásra csukva egy irányban el lehetett tolni, így a teljes ablaknyílás szabaddá vált.²⁹ A lépcsőt és a teraszt kísérő korlát három sor acélszövből és oszlopok-

27 A kis ház átépítve, kibővítve ma is megvan, míg Gábor eredeti telke a 15725 új helyrajzi számon, ez a 15724 új helyrajzi számon van nyilvántartva.

28 Az építési engedély száma 14243/1934 F. Baranya Megyei Levéltár (BML), IV. 1406. F. Pécs város Tanácsának iratai, a Műszaki ügyosztály iratai.

29 Nem tudjuk, hogy a felső hármasszárnyú ablak is ilyen volt-e eredetileg. Valószínű, hogy igen (hiszen a lakószobában még indokoltabb a kilátást akadályozó tokok kiküszöbölése), és csak elhasználódása miatt cserélték le valamikor a későbbiekben. Rajzát ld. MENDŐL 2008 (ld. 3. j.) 130.

8. Gábor Jenő és felesége, Molnár Farkas és felesége
Magángyűjtemény (ismeretlen fényképész)

ból áll. A korabeli fekete-fehér fényképek alapján a ház homlokzata biztosan nem fehér volt, tónusa sötétebb, mint az ablakoké, zsalugátereké és korlátoké. Még az is kivehető, hogy az ajtó tokja erősebb, sötétebb színű (feltehetően vörös) lehetett. A ház pontosan az engedélyezési terv szerint valósult meg, egyedül a pincét helyezték át a főzőfülke mögé.

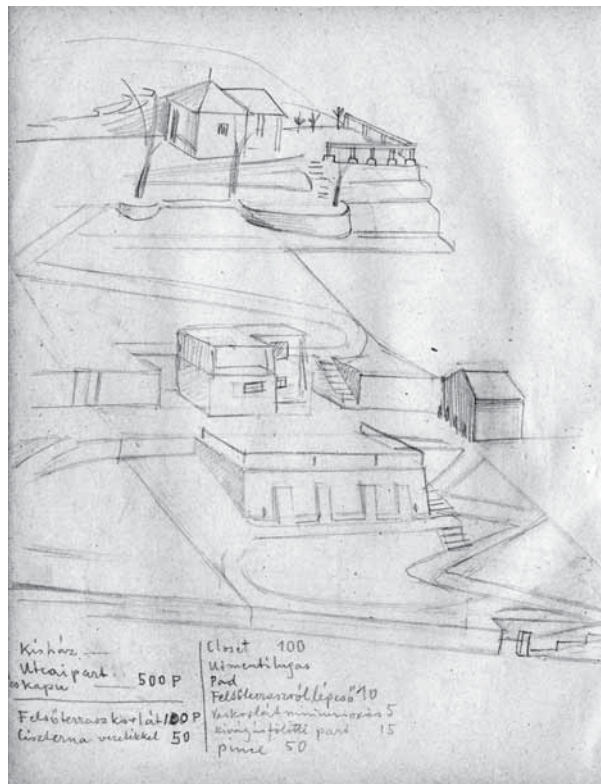
A végleges terv alaprajza nagyjából megegyezik Molnár vázlatával (12. kép). Az alsó szinten van különbség: Molnár javaslata funkcionális szempontból észszerűbb, amikor a bejárat mögé a beépített ülőpados étkezőt helyezi délnyugatra néző nagy ablakkal, s csak utána következik a tágas konyha, északnyugatra fordított ablakkal. A megvalósult változatnak viszont előnye, hogy a kis főzőkonyha befelé (az étkező) és kifelé (a földszinti terasz felé) egyaránt jól tud működni. A két terv közötti döntő különbség az épület tömegében és homlokzataiban van. Molnár terve – szokásához híven – radikális: a kocka formát nem zavarja párkány, nála a lapos tető befelé lejt (az esővizet a ciszternába gyűjtve), s a fal fut magasabbra. A másik feltűnő eltérés a nyílások méretében van. Az emeleti szoba délnyugati oldalán faltól falig húzódik az ablak, sőt a sarkon pillér nélkül átfordulva folytatódik a terasz felé, egybeépítve a mélyen üvegezett teraszajtóval. Hiszen az igazán lenyűgöző panoráma átlós irányban tárul fel. Az ablakok itt már-már mértéktelenül nagyok, és árnyékolásuk sincs megoldva. Keretük olyan vékony, hogy ezt az arányt fával alig, inkább csak fémszerkezettel lehet elérni. Mindez eddig kevésbé különbözik Molnár korábbi kockaházaitól, mindenekelőtt az egy évvel korábban elkészült balatonakarattyai Haidegger-nyara-

9. Gábor Jenő: Molnár Farkas portréja (krétarajz), 1924
Pécs, Janus Pannonius Múzeum, ltsz. JPM 66.31

lótól (1932–1933), a Bimbó úti Agyal-ház délnyugati nézetétől (1931), terasz- és ablakmegoldásában pedig a Kavics utcai Gróf-háztól (1931). Meglepően eltérő viszont a homlokzat kiképzése. Míg Molnár addig épült házai vakoltak és eleinte színesre festettek voltak, ez a terv, formát bontva, terméskővel burkolja, vagy teljesen kőből építi a falakat. Így ír erről levelében: „külső fala legyen nyers kő, nyersen kilátszó vasbeton koszorúkkal és sarokoszloppal”. A (részleges) vasbeton váz illetően megmutatása nagyon hatásos, mondhatnánk didaktikus (hiszen a modernség egyik kultikus fogalmát, a vázszerkezetet teszi láthatóvá), ám rengeteg épületszerkezeti és épületfizikai problémát vetett volna fel, ami a ház idő előtti tönkremeneteléhez vezetett volna.

Nem nehéz elképzelni, milyen arcot vághatott Forbát e rajz láttán. Alkatuk, emberi habitusuk igen különböző volt, és a modern építészetről vallott felfogásuk is eltért egymástól, mondhatnánk, egészen a kezdetektől. Forbát művelt, jó ízlésű, szerény ember volt, bármihez fogott, abban a feladat érdekelte, azt igyekezett célszerűen és tisztességesen megoldani. Már Weimarban idegenkedve figyelte Molnár túlzott szereplési vágyát és becsvágyát, s tőle eltérően a tervezést nem a mindennapi élet újítás eszközének tekintette. Az ő rajzasztalán is modern tervek születtek, de olyanok, amelyek megfelelték a megrendelő igényeinek (és pénztárcájának), és a környezetet is igyekeztek figyelembe venni. Ebben nyilván része volt annak, hogy Münchenben végzett Theodor Fischer tanítványként, aki az épületek tervezését a táji és települési összefüggések rendszerében oktatta. Jó példa erre a magatartásra Bálványi táborkok családi háza a pécsi Kaposvári utcában (1934), melynek első változatát (egy kétemeletes szigorú kockaház tervét) elvetették, s Forbát egy terephez jobban simuló magassági szintes változatot építtet meg. Kiváló alaprajzot tervezett, s a nyári és téli napsütés szögét figyelembe vevő árnyékoló párkányt a déli homlokzaton. Jellemző, hogy ezt az épületet és a Forbát hazatérése (1933) után épült bérházait a *Tér és Forma* folyóiratnak nem a Cirpac-száma (1937. 1. szám), hanem a pécsi épületekkel foglalkozó tematikus száma (1937. 4. szám) közölte.³⁰ Fischer emlékezése szerint ennek Molnár volt az oka: „[...] az túlzás volt Molnártól, hogy Forbát pécsi házát kifogásolta, és csak hosszas vita után került a lapba. Forbátot annyira bántotta az ügy, hogy elküldte a fotókat Oud-nak, aki természetesen elismerően írt róla”.³¹ Ebben a cikkben írja Oud: „[...] egy ház, amely tüntetően alkalmaz új anyagokat, első pillanatban modernebbnek fog látszani, mint egy olyan ház, amelyen az építész az új anyagokat feldolgozza, és mint organikus részeket szeretettel alkalmazza. [...] Forbát villáját nemcsak az elmondottak jegyében tekintem haladásnak, de korábbi munkáihoz képest is. Forbát a helyes utat akkor fogja követni, ha a finomságok iránti érzékét elevenen tartja és azokat a nyers valósággal szembe meri állítani.” Azért idéztem hosszabban a holland építésztől, mert mintha éppen a Molnár és Forbát felfogása közötti különbségről beszélne. Mindezek alapján szinte biztosnak vehető, hogy Forbát korrigálta Molnár tervének szélső-

10. Gábor Jenő vázlata a hétvégi házzal és a nyaralóval
Magángyűjtemény

ségeit, és vezette Gábor Jenőt észszerűbb megoldások felé (13. kép). Ahogyan a Bálványi-házat, vagy a később épült Kerpner-nyaralót kifelé lejtő lapos tető fedi, a vaskolt homlokzatot védő és árnyékoló kiugró párkánnyal, úgy jelenik meg a Molnár-féle elrendezést őrző nyaralón ugyanez a motívum. Ő javasolhatta a kisebb méretű, hagyományosabb ablakokat zsalugáterrel, ami nemcsak az árnyékolást, hanem a betörésvédelmet is megoldja.³² E változtatások persze csökkentették a ház újszerűségét, de tartósabbá, használhatóbbá és olcsóbbá tették (14. kép).

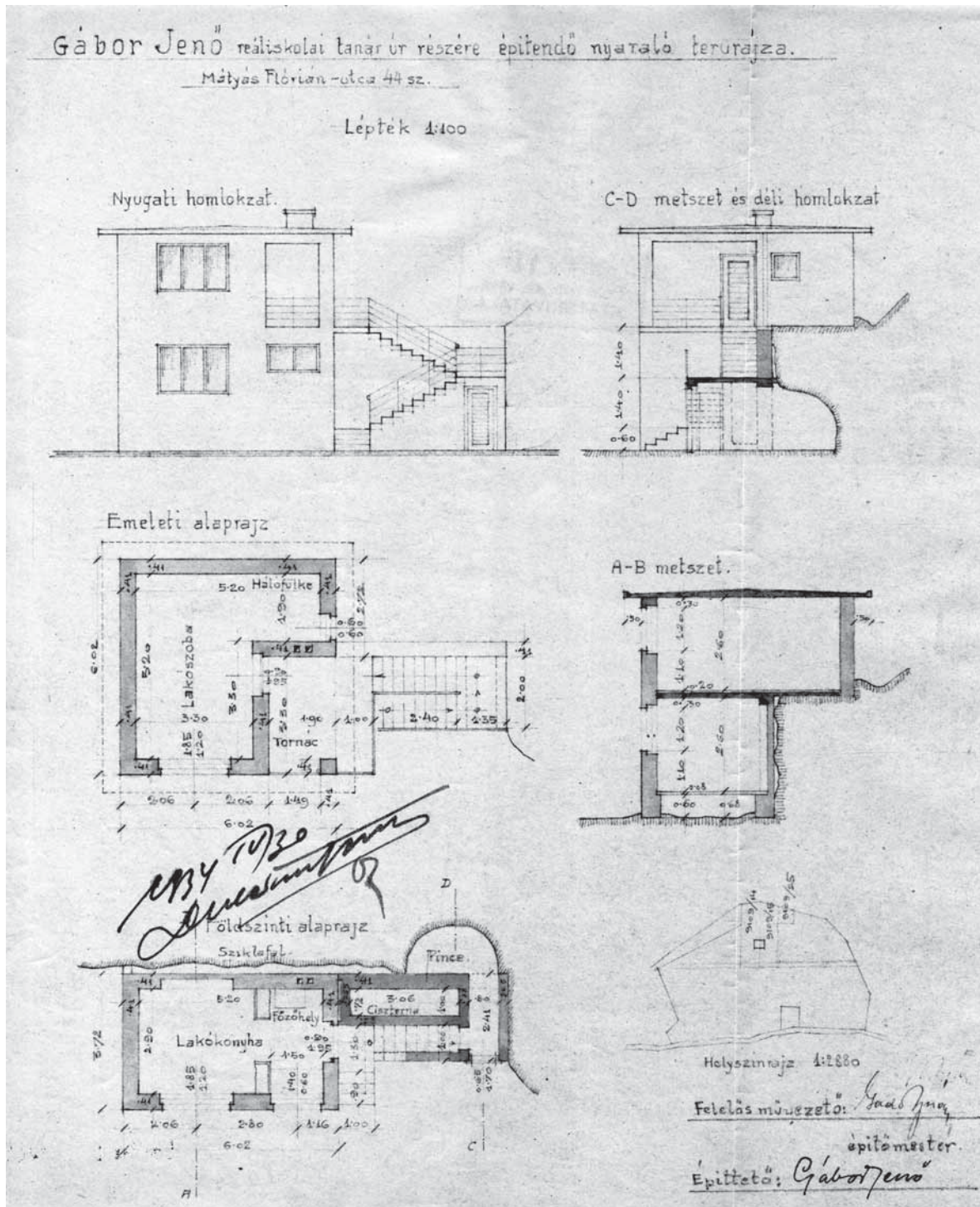
Ha összehasonlítjuk a Kerpner-nyaraló és a Gábor-nyaraló engedélyezési tervét, azonnal érezzük, milyen egy jó építész tervlapja, és milyen, amikor építőmester készíti. Nem arra gondolok, hogy Forbát 1:50-es léptékű

³⁰ Az igazság kedvéért jegyezzük meg, hogy a Cirpac-számba egyetlen Forbát-épület, a Gábor Jenő nyaralójától nem messze álló Kerpner-nyaraló azért belekerült.

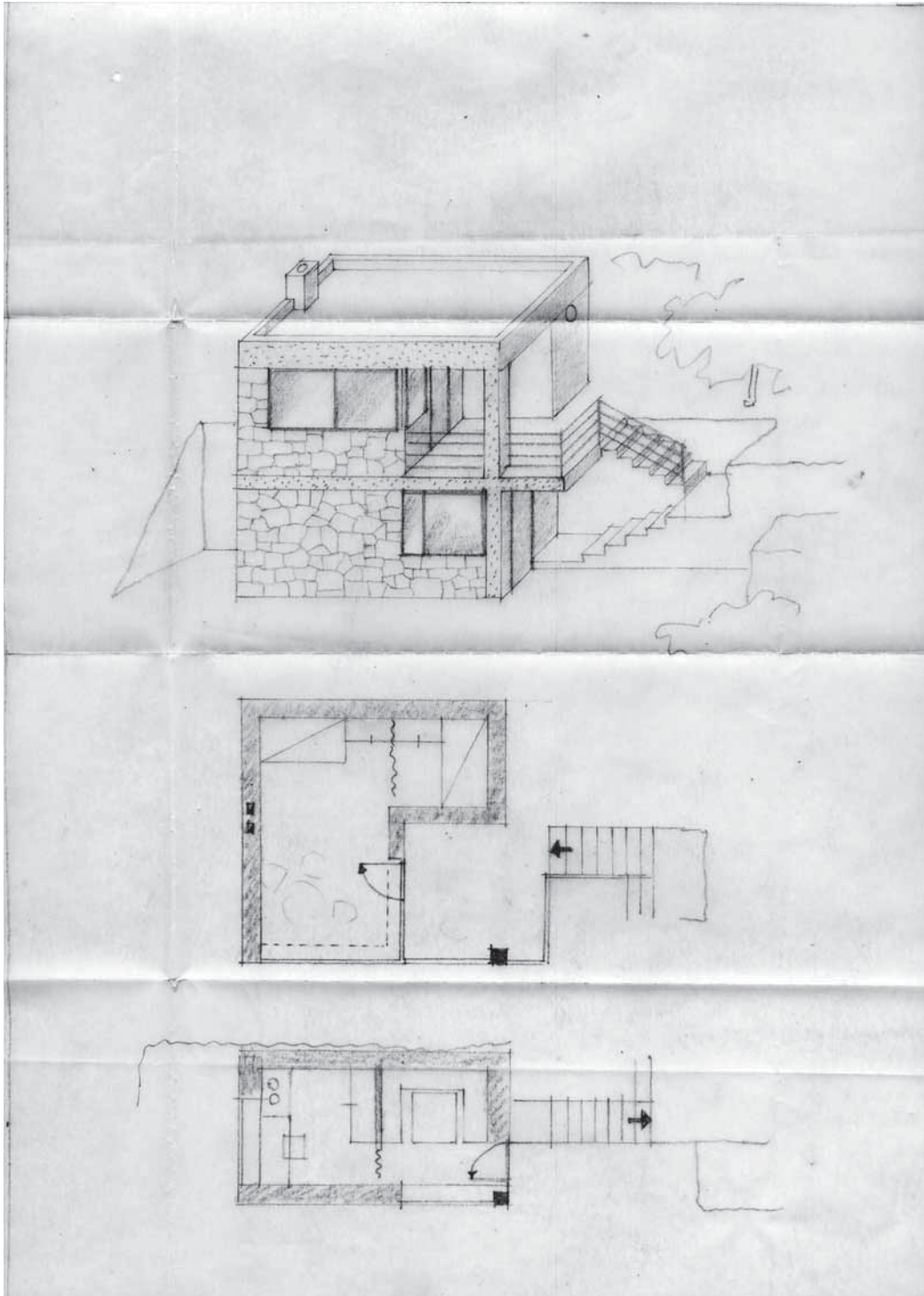
³¹ Fischer József emlékezései 1972–74-ből. In: *Lapis Angularis. Források a*

Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Budapest, OMVH Magyar Építészeti Múzeum, 1995. 339.

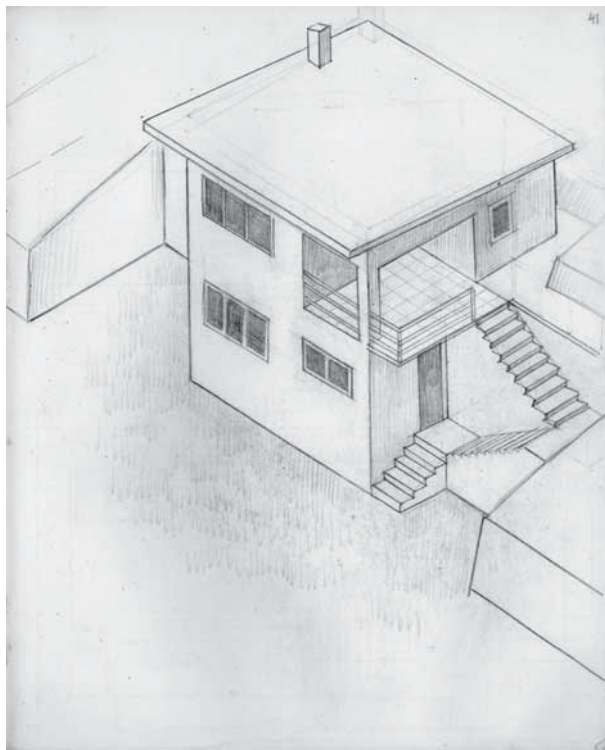
³² Még így is több esetről olvashatunk a pécsi lapokban, hogy Gábor Jenő nyaralójába betörték, és minden mozdíthatót elvittek.

11. Gábor Jenő nyaralójának engedélyezési terve, 1934
 Baranya Megyei Levéltár, IV. 1406 F 14243/1934

12. Molnár Farkas terve Gábor Jenő nyaralójára, 1934
Kosári Aurél gyűjteménye

13. A nyaraló végleges változata
Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél gyűjteménye

alaprajzot és metszetet is mellékelte bútorozással, hanem hogy milyen rendezetten helyezze el az egyes tervrajzokat a lapon, hogy a részleteket is gondosan illeszti be, van rajta észak jel, és a feliratok is rendezettek és szép a tipográfiájuk. A másik tervlapon főként az utóbbi, a feliratok igyekvő, mégis ügyetlen betűi árulkodók. A helyszínrajz mellől hiányzik az észak jel, pedig nem úgy helyezték el azt a rajzon, ahogyan a térképen állnia kellene. Ha viszont e hiányosságokon felül emelkedünk, a műszaki rajzok pontosak, akár még szépnek is mondhatók. Könnyen lehet, hogy Forbát adta a rajzokat skiccpauszon a kivitelezőnek, aki azután maga készítette el az építési engedélyezési lapot.³³ Hogy miért nem írta akkor alá ő maga? Talán éppen az előzmé-

nyek miatt. Bizonyára nem tartotta korrektnek, hogy Molnár rajza után, a saját munkájaként tüntesse fel az épületet, még akkor is, ha külső formáját alaposan átdolgozta. A pécsi munkáinak „kiszűrízése” az 1937-es Círcac-számból vezethetett oda, hogy az említett kép-alírásban elrejtve mégis utalt e munkájára.

A megrendelő szerepe

Molnár Farkas leveléből kiderül, hogy ő Gábor Jenőtől kaphatott valamilyen korábbi vázlatot, hiszen véleményét is mondott róla: „az épületet én nagyjából helyeslem – írja Molnár –, hiányolom csak a nyári fedett étkezőhelyet. vagy úgy gondolkodtál, ha nem esik, kinn eszünk, ha esik, akkor meg egy verandára megint csak becsap a zuhatag. hát legyen. de a konyhafülkének okvetlenül belül kell lenni és észak felé kell ablakot kapnia. a körpadosan gondolt ebédlőfülkének legyen hát nagyobb ablaka, mert a kilátás az emésztést elősegíti”.³⁴ Sajnos Gábor Jenő levele és a Molnárnak küldött vázlata az ostrom idején elpusztulhatott a Lotz Károly utcai lakásban. Így nem tudjuk, milyen is lehetett a festőművész által elképzelt ház. Ugyan Kosári Aurél gyűjteményében fennmaradt két kemény táblájú, A5-ös méretű vázlatfüzet Gábor Jenő hagyatékából,³⁵ és a család is őriz számos olyan rajzot, amely a Kálvária-dűlőben emelendő nyaraló előtanulmányának tekinthető,³⁶ de szinte lehetetlen azonosítani közülük azt, amelyekre Molnár reagálhatott. Dátumok vagy sorszámok híján ugyancsak nehéz e vázlatok készülésének a sorrendjét megállapítani.

Milyen rajzokról van szó? A legtöbb kisebb-nagyobb házakat ábrázol, de van közöttük kő támfal méretezett rajza, a ciszterna víztisztítójának magyarázó ábrája, és néhány grafika vagy festmény skicce: Macus a régi hétvégi ház teraszán vagy az új kockaházzal a háttérben (15–21. kép). A háztervek kisebb része egészen gyerekes, naivan ügyetlen rajz, a többségük viszont tűrhető vagy ügyes távlati kép, és az egyes szintek alaprajza. Az elképzelt házak skálája a kicsiny kockaháztól az L alakú, két-három szintes lakóházakon át az összetett formájú,

33 Azt a lehetőséget, hogy a kivitelező Gadó Ignác építőmester lenne felelős a végleges tervért Gábor Jenő közreműködésével, kizártnak tartom.

34 Molnár Farkas levele Gábor Jenőnek, 1934. január (Kosári Aurél gyűjteménye). Az idézetben megőriztem Molnár Bauhausban tanult kisbetűs írásmódját.

35 Ezúton is köszönöm Nagy Andrásnak, a Janus Pannonius Múzeum főmuzeológusának, hogy felhívta e füzetekre a figyelmemet, és nagy részüket másolatban a rendelkezésemre is bocsátotta. Továbbá köszönöm Kosári Aurélnak, hogy a teljes füzeteket tanulmányozhattam és anyagukból válogathattam illusztrációkat.

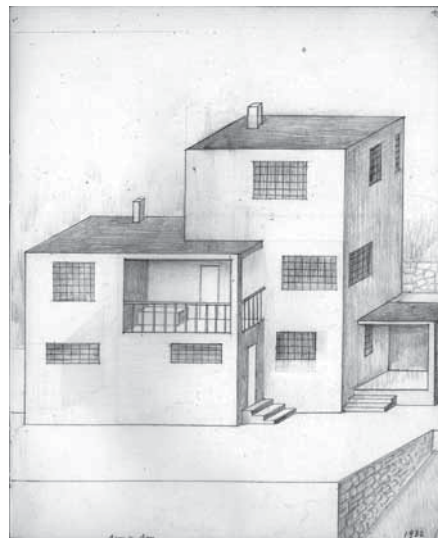
36 Köszönöm dr. Szőrényi Miklósnak, hogy e rajzok digitális másolatát megküldte nekem.

14. Macus az 1934-es nyaraló előtt
Magángyűjtemény (fotó: Gábor Jenő)

15. Grafika vagy festmény terve Macussal és
a nyaralóval, Gábor Jenő vázlatfüzete.
Kosári Aurél gyűjteménye

16. Műtermes ház képe, 1932
Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél
gyűjteménye

nagy méretű műtermes villáig terjed. Mindegyik lapos tetős modern épület, egyetlen L alakú változaton jelenik csak meg boltíves tornác. Változatos a sorozat rajzi eszköztára is: akad közöttük tájképbe illesztett ház, ügyesebb vagy kevésbé sikerült perspektíva, a modern építészek által kedvelt axonometria. Többnyire grafitceruzával készültek, a homlokzatok és elmetszett falak gyakran kiszínezve, de találhatunk köztük tussal vagy diópáccal készült, lazúros akvarellt is. Kiemelkedik egy rajztechnika szempontjából igen változatos lap, melyen több axonometria, alaprajzok, metszet és még egy belső perspektíva is elfért egymás mellett. Egészen bravúros az a felülnézeti axonometria, melyen a falakat a tető alatt vágta el, hogy betekinthesünk az emeleti helyiségekbe.

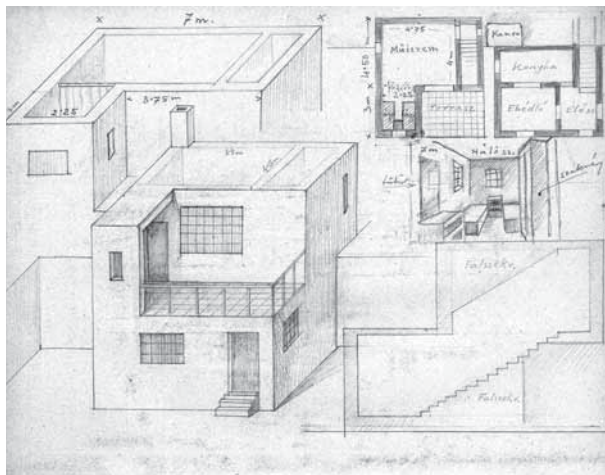
Gábor Jenőt korábban az építészet csupán mint művészi téma érdekelte. Számos korai grafikáján megjelenik az építészeti táj, leginkább város- vagy utcaképek, jelentősebb középületek, műemlékek formájában. Bauhausos barátai révén figyelemmel és szimpátiával követte a modern építészet fejlődését, de élményszerűen 1931 októberében szembesült annak legfrissebb eredményeivel, amikor Berlinben tett tanulmányutat.

Naplója tanúsága szerint két teljes napot eltöltöttek a Bauausstellungon, és alig tudtak betelni a sok érdekes nézivalóval: „A német részben szemléltető képek, propagandarajzok, jó és rossz építési vezetés, kivilágított város felhőkkel, gyárak, hidak, telepek, nagyvárosi utcaközlekedés nagy modelljei, kis házmodellek (igen szép), bauhaus stb. modell. Új anyagból épült eredeti nagyvárosi házacska, emeletes is, körülfutó erkélyről áttekinthetők. Lent gyönyörű új lakások, praktikus, egyszerű minden, házak berendezve. [...] A csarnokon kívül óriás építőgépek, gyönyörű kisházak új anyagokból. Igen szép weekendházak. [...] A kiállításon egy terecs filmet elhasználtam.”³⁷ E fényképekből megmaradt néhány, többek között a nagy csarnokban kiállított életnagyságú házmodellek és a szabad téren felépített kisházak egyike látható rajtuk (22. a–c kép).

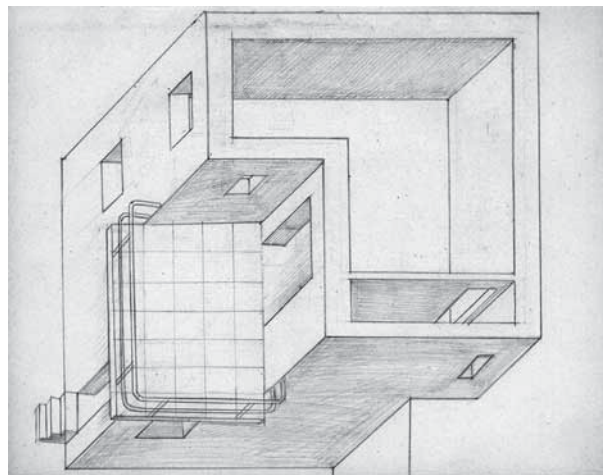
Nem sokkal e látogatás után kezdhett hozzá Gábor saját nyaralójának tervezgetéséhez. Magától értetődően modern szellemben. Két színes ceruzarajzon az 1932-es évszám olvasható, és ezek már az ügyesebb rajzok közé tartoznak. Így tehát másfél-két évre is tehető a sorozat létrejötte. Ez idő alatt megismerte a korszerű építés főbb szerkezeti elveit és a műszaki rajz szabá-

37 Gábor Jenő berlini naplója Kosári Aurél gyűjteményében található. A kéziratot Apor Eszter írta gépbe. Ld. Apor Eszter: *Gábor Jenő (1893–1968) művészetének zenei kapcsolatai* (szakdolgozat, ELTE BTK

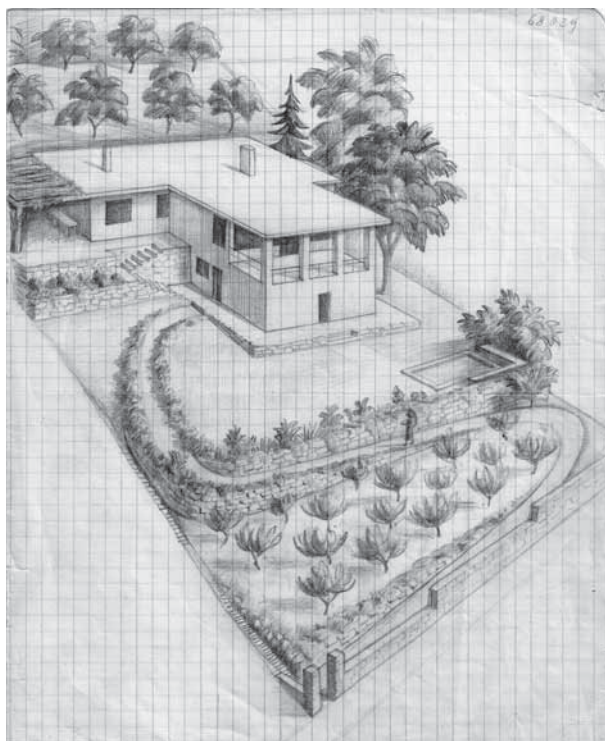
művészettörténet szak), 2009. Függelék, XXXII. oldal. Köszönöm Danyi Orsolyának, hogy felhívta a figyelmem e munkára.

17. Nyaralótér belső lépcsővel
Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél gyűjteménye

18. Az előző terv axonometrikus képe
Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél gyűjteménye

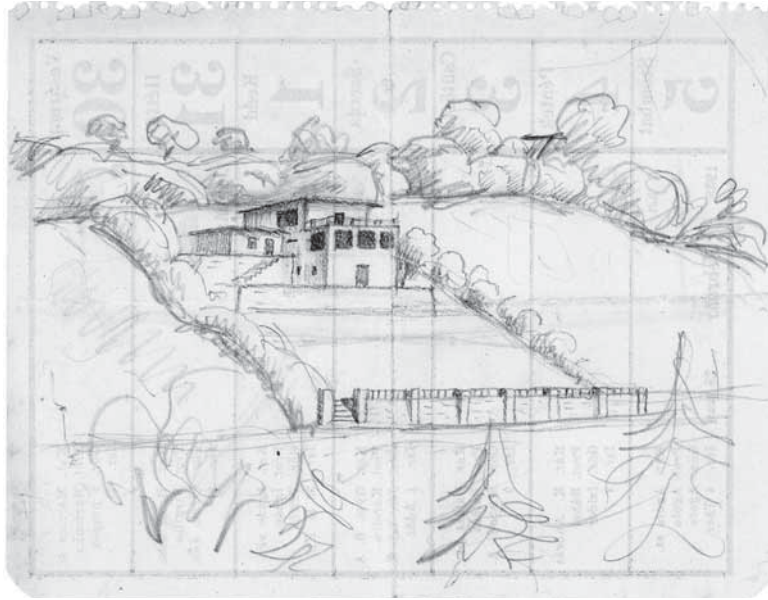
19. Műtermes családi ház változat kerttel
Magánygyűjtemény

lyait. Sőt, miután már biztosan mozgott e területen, szemmel látható örömmel kezdett a modern építészet formai-stilisztikai változataival is kísérletezni.

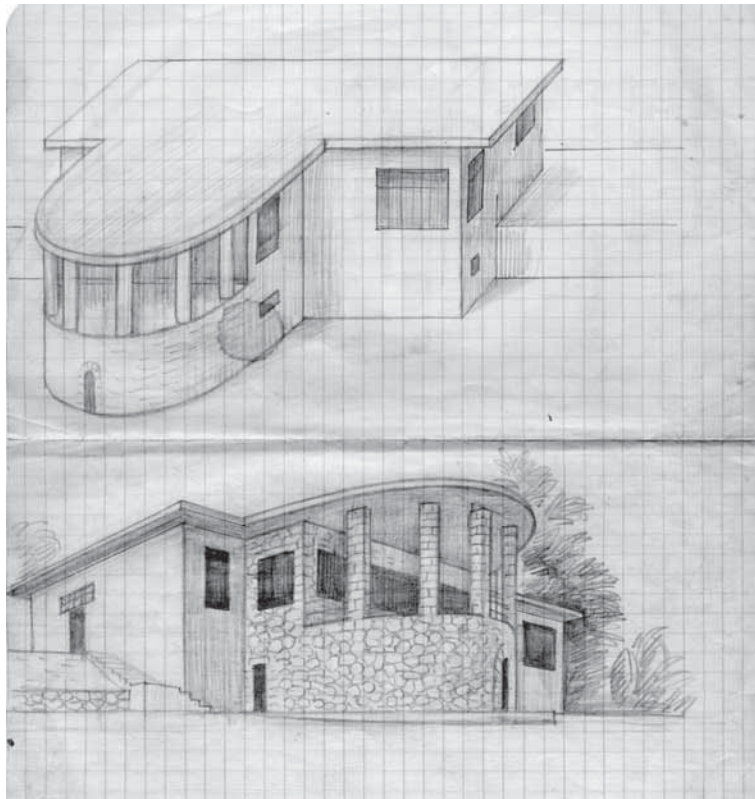
A tervek alapvetően két részre oszthatók: a kisebbek a hétvégi ház vagy nyári lak szerepét töltik be, a nagyobbak azonban állandó lakásul szolgálhattak, összkomfortos lakással és műteremmel. Hamar kiderülhetett, hogy megvalósulásra a nyaralónál nagyobb épületnek anyagi okokból nincs esélye. A füzetlapokon sok kis kockaházterv akad, de megtalálható közöttük a megépült változat néhány rajza is: a 39. számú lapról még hiányzik egy földszinti ablak, a 41. számú viszont pontosan a végleges tervet mutatja madártávlati axonometrián. Lehetséges, hogy ez a rajz már az engedélyező tervlap alapján készült 1934 tavaszán (13. kép).

A nagy méretű villatervek egy részénél a figyelmes szemlélő a bonyolult tömegben magként fölfedezheti a kis kockaházat (23–26. kép). Vagyis Gábor Jenő nemcsak a modern építészet különböző formanyelveit próbálta ki, hanem arra is gondolt, hogyan lehetne nyaralójukat későbbi bővítéssel állandó lakóhellyé alakítani. A „növekvő ház” gondolata ugyan fölmerült a modern építészek praxisában is a harmincas években,³⁸ sőt Molnár Farkasnak is volt egy ütemezett építkezésként tervezett kis háza, melyet Csuka Zoltán barátja

38 Egy osztrák és egy német pályázat kapcsán ld. Max EISLER: Das „Wachsende Haus” in Wien. *Moderne Bauformen*, 31. 1932. 6. sz. 289–308; Martin WAGNER: *Das Wachsende Haus: ein Beitrag zur Lösung der städtischen Wohnungsfrage*. Berlin, Bong, 1932.

20. Műtermes családi ház változat, Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél gyűjteménye

21. Íves tornácú változat, Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél gyűjteménye

22. a–c. Az 1931-es berlini építési kiállítás
Magángyűjtemény (fotó: Gábor Jenő)

számára tervezett,³⁹ de az időben való gondolkodás, az átalakíthatóság és bővítés lehetőségének megteremtése korántsem volt általános a funkcionalista építészek körében, sőt azóta sem jellemző. Gábor Jenő művészemberként, a modern művészet és építészet híveként sokkal aktívabban vett részt háza tervezésében, mint az építetők általában. A címben szereplő kérdésre tehát úgy válaszolhatunk, a Kálvária-dűlőben álló nyaralót Molnár, Forbát és Gábor Jenő együttesen tervezte.

Valóban szokatlan helyzet, hogy egy kis épület nem köthető egyetlen építészhez. Viszont éppen ez az eset hívja fel a figyelmet arra, mennyire veszélyes egyedül az alkotó géniusz szerepére koncentrálni az építésze-tről való gondolkodásban és írásban. Tudomásul kell vennünk, hogy az építetőnek komoly része lehet nemcsak a tervező kiválasztásában, hanem munkájának ellenőrzésében, a lehetséges alternatívák közötti választásban, vagy kompromisszumok kialakításában is. Lehet, hogy az építész veszteségként éli meg az efféle közreműködés eredményét, miközben az így megvalósuló épület praktikusabb, időtállóbb lesz, ahogyan Molnár vázlatával kapcsolatban ezt megállapíthattuk. Gábor Jenő nyaralója, meglehetősen, nem olyan megkapó látvány, mint Forbát hegyoldalból bátran kiugró Kerpner-nyaralója két házzal odébb.⁴⁰ Viszont kisebb mérete és szerénysége révén jobban illeszkedik az akkor még inkább présházakkal, pincékkel és kisebb hétvégi házakkal beépített hegyoldalba. Elég egy pillantást vetni a Kálvária-dűlőről 1940 előtt készült fényképekre, hogy erről megbizonyosodjunk.

A nyaraló utóéletéről igen keveset lehet tudni. Feltehetően Szamohil Mária halála után, valamikor a hetvenes években adhatták el az örökösök. Mendöl Zsuzsanna a következőket írja a ház sorsáról: „A 2004-ig változatlanul maradt ház áldozatul esett a környék lakóövezetté válását követő léptékváltó beépítésnek.”⁴¹ Szerencsére nem ez a helyzet. A nyaraló – a hozzá épített fedett terasszal – leromlott állapotban, de ma is áll. Jelenlegi tulajdonviszonyairól és jövőjéről nem áll rendelkezésemre semmilyen információ. Jó lenne, ha a pécsieknek sikerülne védetté nyilvánítani, és felújítva megőrizni a harmincas évek modern építészetének ezt a Molnár Farkassal és Forbát Alfréddal egyaránt kapcsolatba hozható emlékét.

Ráadás

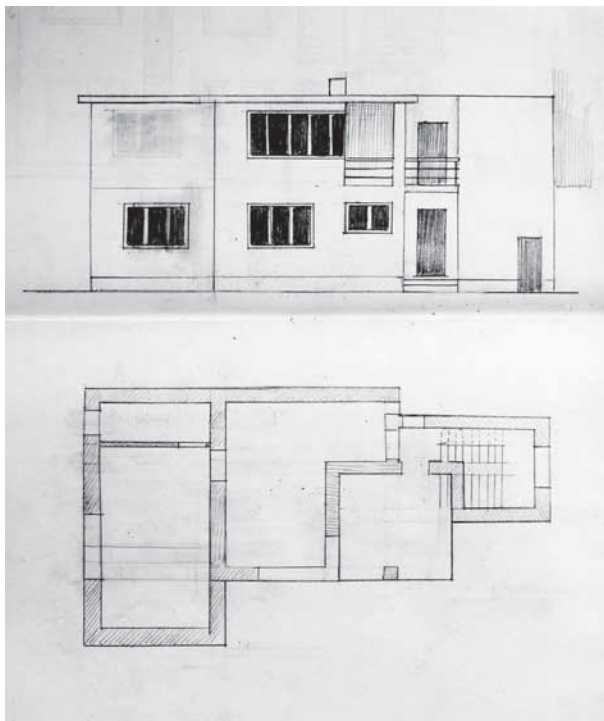
A Fortepan-honlapon elérhető fényképeket tanulmányozva tűnt fel, hogy Gábor Jenő háza mellett egy rá megszólalásig hasonló másik kockaház állt. A *Tér és Forma* pécsi számában közölt, korábban említett fotón ezt a házat egy villanyoszlop takarja, valószínűleg ezért nem hivatkozott rá eddig senki. Sikerült egy olyan képeslapot (27. kép) találnom, melyen a szóban forgó két nyaraló tisztán látszik a Mecsekbe fölvezető szerpentínút kanyarulatából.⁴² A kataszteri térképekből és a tervtári dokumentumokból kiderül, hogy a Kálvária- (ma Pálos-) dűlő 10. alatti, 9109/12–13 régi és 15723 új helyrajzi számú ingatlanon épült

39 Növekvő ház vagy Napház, Érdliget, Sárd utca 35. 1932. Ld. *Tér és Forma*, 5. 1932. 12. sz. 408.

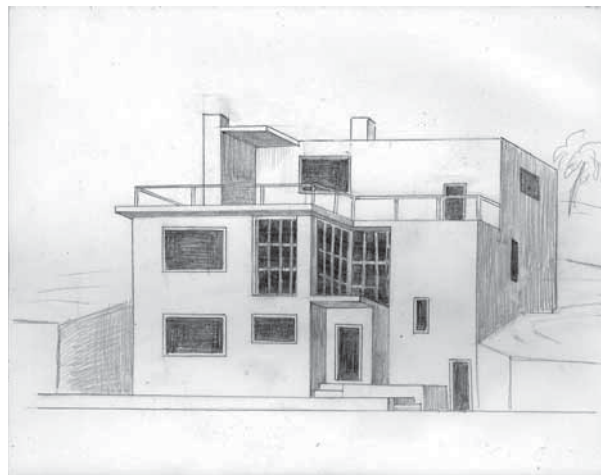
40 A Forbát-nyaraló tehetősebb megrendelőnek épült: Kerpner Károlyné elegáns divatüzlet tulajdonosa volt a Király utca 17. szám alatt.

41 MENDÖL 2008 (ld. 3. j.) 129.

42 A B153-1 számú (B. J. kiadása) datálatlan képeslapon a mecseki üdülőtábor még üvegezés és korlátok nélkül látható, de a Kerpner-villa már áll, így készítésének ideje 1936 nyarára–kora őszére tehető.

23. A nyaraló bővítése szintben
Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél gyűjteménye

24. A nyaraló kubusos-teraszos bővítése
Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél gyűjteménye

„présház”⁴³ Gábor Aurélia (1892–1979),⁴⁴ Gábor Jenő nővére megrendelésére készült ugyancsak 1934-ben. Az építési engedélyezési tervet ifj. Juhász Ferenc kőművesmester, építési vállalkozó jegyezte „felelős művezetőként”, és Bauer János felelős ácsként.⁴⁵ A tervlap színvonala ennek megfelelő, miközben a megvalósult épület sokkal jobb. A fénykép alapján megtaláltam Gábor Jenő vázlatai között e ház távlati képét (29. kép), s így a rajz rejtélyesnek tűnő „Aura” felirata is értelmet nyert: így becézték Gábor Jenő nővérét. Aurélia építkezése kissé hamarabb kezdődött (1934. április) és hamarabb is fejeződött be,⁴⁶ de nagyjából párhuzamosan folyt Jenőével. A terv a Molnár–Forbát–Gábor-terv kisebb változata. Aurélia akkor még egyedül élt, számára

bőven elég volt a felső, ugyancsak L alakú lakóhelyiség a sarokterasszal, míg az alsó szint kamrának és pincének nevezett két helyiségét valószínűleg konyhának és kamrának használta. A két szintet egykarú tereplépcső kötötte össze. Ezt a házat, szomszédjától eltérően, alacsony sátozott tető fedte a fa zárófödémekkel egybeépített ácsszerkezettel s valószínűleg bádoglemez fedéssel. Az épület alacsonyabb, és jobban simul a terepbe, de kétségtelenül rokon szellemet képvisel, mint öntudatosan kiemelkedő szomszédja.

Aurélia házassága után felmerült a kicsivé vált épület bővítése, s az 1940-ben beadott toldaléképítési kérelem, majd annak szerencsésebb módosított változata alapján 1941 nyarára el is készült az építkezés.⁴⁷ Így alakult ki a ma még látható,⁴⁸ szimmetrikussá és komoly méretűvé vált nyaraló képe, a megtükrözött tömeg közepén kialakított tágas terasszal. A vízszintes csőkorlátos, zsalugáteres „villa” modernségén csak a beforduló falak természetessége szegélyezése rontott egy keveset (28. kép).

Mendöl Zsuzsanna utal egy tanulmányában arra, hogy Gábor Jenő telekválasztását talán a környéken

43 Az építési kérelem szólt présházról, ami a lakhatási engedélyen a ténylegnek megfelelően már „nyári lakra” változott.

44 Gábor Aurélia a DGT bányagazgatósági ellenőre. 1940-ben kötött házasságot Lotz Henrikkel, aki a pécsi egyetem gondnoka, majd gazdasági hivatali vezetőhelyettese volt. Főnöke, dr. Karg Norbert örökölte Schenk Jánostól az 1933-ban épített présházát a Kálvária-dűlő 12. szám alatt.

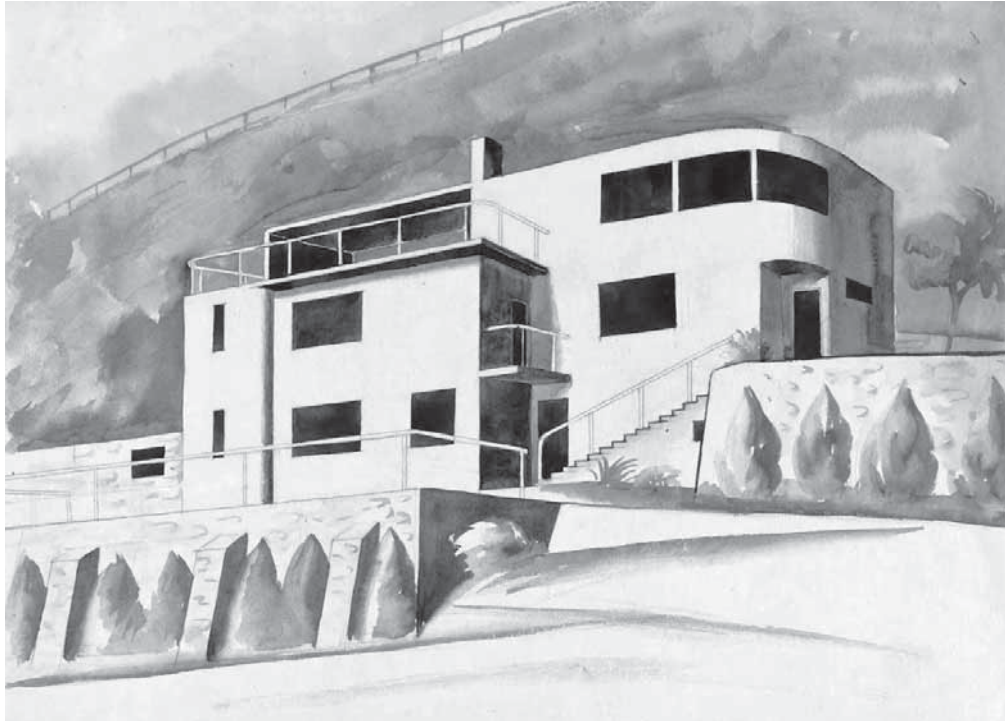
45 Az építési engedély száma 11903/1934 F. BML IV. 1406. F. Pécs város

Tanácsának iratai, a Műszaki ügyosztály iratai.

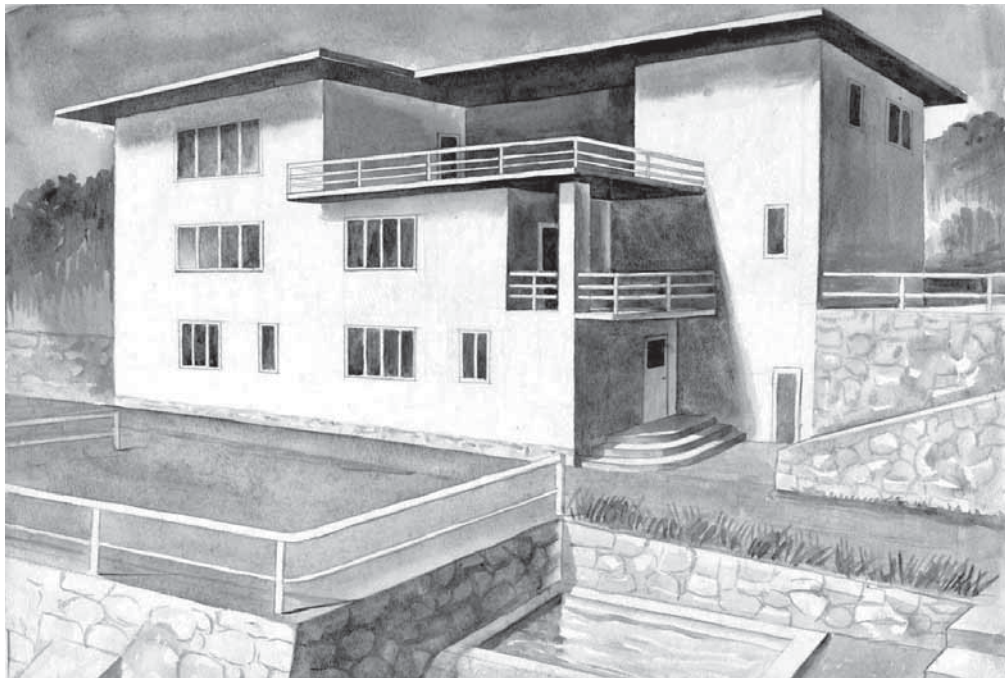
46 A lakhatási engedély dátuma 1934. július 18.

47 100496/1940 F és 103936/1940 F építési engedélyek, 85878/1941 F használatba vételi engedély. BML IV. 1406. F. Pécs város Tanácsának iratai. A terveken Lovrics József képesített kőművesmester és építési vállalata szerepel felelős kivitelezőként. Tervező nincs jelölve.

48 A nyaraló jó ideje üresen áll, és erősen romlásnak indult.

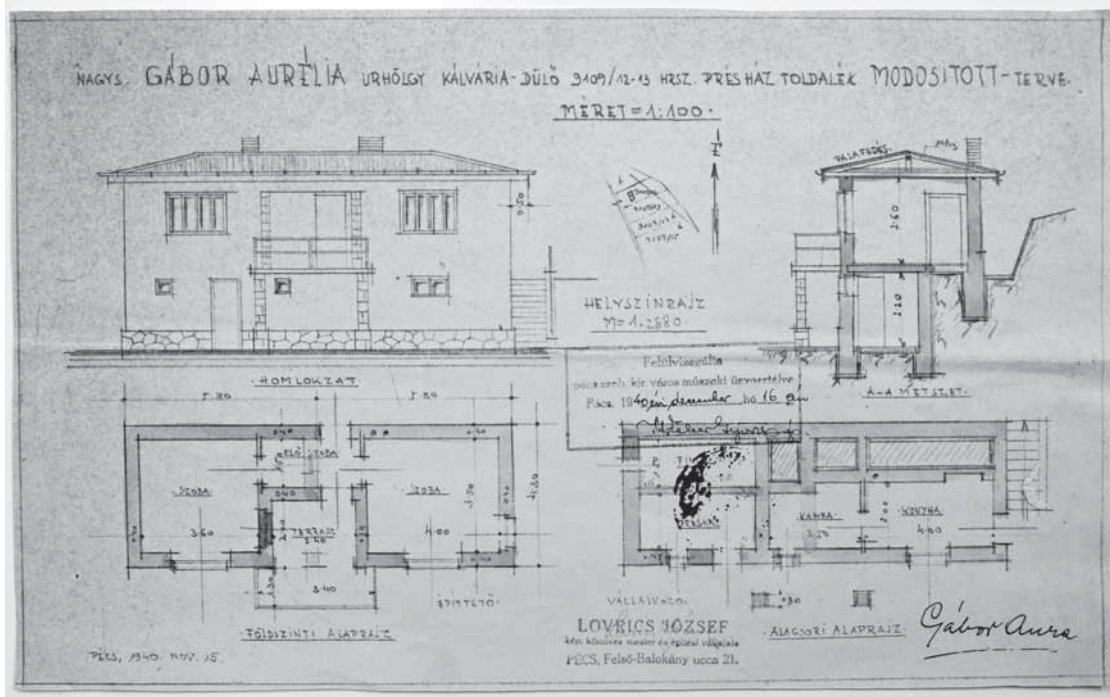
25. A nyaraló bővítése íves tömeggel, Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél gyűjteménye

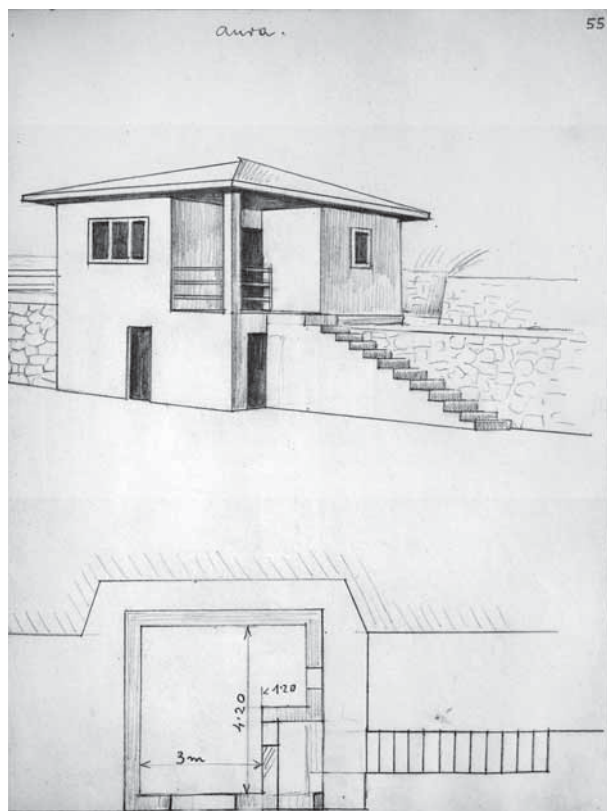
26. A nyaraló L alakú bővítéssel, Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél gyűjteménye

27. Levelezőlap a Kálvária-dűlőről, 1936 körül, B. J. kiadása, Pécs. Magántulajdon

28. Gábor Aurélia nyaralójának bővítési terve, 1940, Baranya Megyei Levéltár, IV. 1406 F. 11903/1934.

29. Gábor Aurélia nyaralójának távlati képe
Gábor Jenő vázlatfüzete. Kosári Aurél gyűjteménye

lakó ismerősök, művész barátok jelenléte is befolyásolhatta.⁴⁹ Forbát éppen 1934-ben költözött kissé lejjebb, az apja szőlőjének aljában álló régi nyaraló emeletére, hogy ott megnyissa építészirodáját. Stefán Henrik is a közelben lakott albérletben. A Kálvária-dűlő 6. számú telek pedig Weininger Margit tulajdonában volt, akinek testvére, Andor a weimari és dessau Bauhaus jeles művésze, zenésze és szórakoztató figurája volt. Szépen hangzik, hogy „amolyan pécsi bauhausos kolónia” jöhetett volna létre a hegyoldalban, de ennek akkor már nem volt reális esélye. Stefán 1923-ban próbálkozott a Bauhaus mintájára „produktív műhelyt” létrehozni, mely Gropius programja alapján vezetett volna vissza a

49 „E telek keleti szomszédságában, a Pálos dűlőben két év múlva Forbát tervezte a »fecskefészek«-ként is emlegetett Kerpner nyaralót, s a Gábor nyaraló mellett Weininger Margit, Andor testvére is vett telket. Közeliükben lakott albérletben ekkor Stefán Henrik is, tehát amolyan pécsi Bauhausos kolónia alakulhatott volna ki ehelyütt. Az egymásra utaltság és lehetőség az együttműködésre, egy pécsi mini

30. Családi kép Gábor Aurélia nyaralójának erkélyén, 1946
Balról jobbra: Szamohil István, a mellette álló Mária édesapja, Gábor Artemisz, Gábor Aurélia, előttük pedig Gábor Jenő édesanyja ül. Magángyűjtemény

művészeket az iparhoz, de tervét hamar fel kellett adja, nem tudott megélni ebből.⁵⁰ A harmincas években már főként freskófestéssel foglalkozott, és gyakori költözködésük miatt alig volt jelen Pécs kulturális életében. Weininger Andor ritkán látogatott haza, a Bauhaust elhagyva Berlinbe, később Hollandiába költözött. Molnár Farkas időről időre megjelent Pécssett rokonlátogatásban, de pályája alapvetően a fővároshoz kötötte. Egy másik művészeti ág, a zene viszont összekötötte a Kálvária-dűlő nyaralóit. Gábor Jenő felesége és Weininger Margit zongoratanárok voltak, utóbbi koncerteken is fellépett. Gábor Artemisz, Jenő unokahúga⁵¹ pedig énekelni tanult, később ismert szoprán operaénekes-nő lett (30. kép). A három modernnek nevezhető nyaralóépület is kevés ahhoz, hogy mintatelepről beszélhessünk, de kétségtelen, hogy a műemléki védeltséget élvező Kerpner-ház árnyékában meghúzódó és gyorsan romló két Gábor-épület is megőrzésre érdemes, mint Pécs építészet- és művelődéstörténetének jelentős emléke.

Ferkai András DSc
építész, építészettörténész
a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem professor emeritusa
ferkai@mome.hu

mintatelep lehetősége villanhatott fel a Gábor villa építésekor, e terület kiszemelésénél.” MENDŐL 2010 (Id. 4. j.) 101.

50 N. n.: Produktív művészek műhelye. *Pécsi Lapok*, 2. 1923. 74. sz. 5.

51 Gábor Artemisz, a festő János nevű öccsének leánya 1936-ban született.

Who designed the summer house in Pécs for the painter Jenő Gábor?

Jenő Gábor, a painter from Pécs, had a summer house built for his family on the side of the Mecsek mountains in 1934. As an art teacher and a progressive artist, he knew the young local artists who had left their home city in the early 1920s to join the Bauhaus in Weimar (Marcel Breuer and Farkas Molnár), as well as Alfréd (Fred) Forbát, likewise from Pécs, who had worked in Walter Gropius's architecture office. It is therefore not unreasonable to assume that he asked for their help in designing his small summer house. In the earlier literature, Molnár is posited as the designer of the house, based on style criticism, although there are also data suggesting Forbát's collaboration. Due to the lack of plans, the first scholar to deal with this building, Zsuzsanna Mendöl, was unable to take a clear standpoint on the matter. In my paper, I present the planning permission drawing that was subsequently found in the archives, but which offers no help with attribution, as it bears only the signature of the contractor. Recently, however, a letter from Farkas Molnár came to light, to which was attached a drawing that clearly shows Jenő Gábor's summer house, although in certain details it differs from the finished building. A comparison between the spectacularly modern cube-house design and the building that was ultimately constructed may help us to interpret a comment in Forbát's memoirs, in which he says he helped to "improve" Gábor's little house. It was possibly Forbát's collaboration that resulted in the addition of a cornice to the building, and the use of more traditional shuttered windows in place of the large corner windows.

The question of authorship is further complicated by Jenő Gábor's sketchbooks (which have survived in private hands), in which he made dozens of drawings for his future summer

house. The sketches, presumably made between 1932 and 1934, start off as naive attempts but become increasingly accomplished technical drawings and visualisations, showing how the painter, whose interest in buildings had previously been as themes for his art, gradually "learnt" modern architecture. His diary reveals how deeply he was influenced by the 1931 Bauausstellung in Berlin, while he also naturally kept abreast of the works produced by his architect friends from Pécs. The buildings Gábor imagined were diverse not only in size and arrangement, but also in style. In some drawings, he even proposed the idea of a "growing house", in which the little cube-house can be discovered at the "core" of villas featuring more complex floorplans. This episode highlights the fact that determining authorship in architecture is more difficult than in other branches of art, not only because more than one architect may make contributions to the design, but also because the client is sometimes more than a passive bystander in the process. The client may play a substantial role not only in selecting the architect and inspecting the work, but also in choosing between possible alternatives and in working out compromises. This involvement may increase when the client is an artist, whose active participation in the collaborative effort may not necessarily move in the direction of breaking moulds, but can often lead towards more practical, enduring solutions.

*András Ferkai DSc
architect, architecture historian,
emeritus professor of Moholy-Nagy University of Art and Design
ferkai@mome.hu*

TÁRGYSZAVAK

modern építészet, nyaraló, épületattribution, építéstörténet, Molnár Farkas, Gábor Jenő, Forbát Alfréd

KEYWORDS

modern architecture, summer house, building attribution, building history, Farkas Molnár, Jenő Gábor, Fred Forbát

